

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-17>

УДК 930-051:929Рєдін(044.2)

Д. С. ГОРДІЄНКО, канд. історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ зарубіжних джерел з історії України

e-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2313-9019>Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
вулиця Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

М. Є. ДОМАНОВСЬКА, канд. історичних наук,
старший викладач кафедри українознавства

e-mail: marina.domanovska@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4287-7620>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
площа Свободи, 6, м. Харків, 61002, Україна

ЄГОР РЄДІН У ЖИТТІ ТА ПРАЦІ (ЗА ЛИСТАМИ ДО ВОЛОДИМИРА САВВИ)

Метою дослідження є актуалізація наукового доробку і епістолярного спадку відомого вченого-мистецтвознавця, візантиніста, професора Харківського імператорського університету Єгора Рєдіна (1863–1908), публікація і коментування дев'яти листів Єгора Рєдіна до колеги Володимира Савви (1865–1920) із зібрання Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України).

Методологія дослідження. Основою роботи є поєднання порівняльно-історичного та біографічного методів, залучення методики філологічного коментування, а також дотримання сучасних принципів публікації джерел особового походження, зокрема епістолярію.

Наукова новизна. До наукового обігу введено дев'ять листів Єгора Рєдіна до колеги Володимира Савви, які хронологічно охоплюють проміжок від 1897 р. до 1902 р. Епістоли містять як особистий, так і професійний пласти, зокрема початок роботи вченого над докторською дисертацією, на їх основі у вступній статті уточнено деякі факти наукової і особистої біографії вченого.

Актуальність. Науковий спадок Єгора Рєдіна, попри непогану вивченість, продовжує залишатися предметом уваги сучасних істориків і мистецтвознавців. З огляду на те, що матеріали особистого архіву Єгора Рєдіна зберігаються переважно на території рф і ще довго будуть недоступними українським дослідникам, особливої ваги набувають матеріали з київських архівів. У дослідженні презентовані нові факти біографії науковця і опубліковані згадані дев'ять листів Єгора Рєдіна до Володимира Савви.

Ключові слова. *Єгор Рєдін, Володимир Савва, листи, Харківський імператорський університет.*

Як цитувати: Гордієнко Д. С., Домановська М. Є. Єгор Рєдін у житті і праці (за листами до Володимира Савви). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2024. Вип. 38. С. 174-190. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-17>

In cites: Hordiienko D. S., Domanovska M. Y. (2024) Yehor Redin in life and work (by letters to Volodymyr Savva). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2024. Issue 38, (174-190), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-17> (in Ukrainian)

© Гордієнко Д. С., Домановська М. Є., 2024

Open access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Постать Єгора Редіна на сьогодні досить відома в українській гуманітаристиці [З останніх праць див.: 10; 13 (понад 200 сторінок збірки становлять публікації джерел до біографії вченого)]. Попри короткий вік життя, він залишив помітний вплив в історії української науки та української освіти. Помітним був внесок Єгора Редіна і в громадське життя Харкова та загалом Слобожанщини. Перші праці, присвячені досліднику, написали ще сучасники. Прикметно, що однією з перших книг, присвячених Редіну, була робота його кума Миколи Сумцова – “Людина золотого серця”[11], побудована переважно на епістолярному матеріалі – листах Редіна до Сумцова¹⁶. Згодом у науковий обіг було уведено листування Редіна з Миколою Петровим [12], Василем Данилевичем [2], Борисом Грінченком [8], Володимиром Антоновичем [1], Михайлом Бережковим [4], Михайлом Грушевським [3] тощо. Враховуючи збереженість архіву, на сьогодні епістолярій є основним джерелом з дослідження життя і творчості Єгора Редіна. Серед ще не уведених у науковий обіг епістолярних джерел залишаються і його листи до Володимира Савви, що зберігаються в Державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАУК), у фонді Володимира Савви (фонд 2058).

На сьогодні виявлено 9 листів Редіна до Савви, що хронологічно охоплюють проміжок від 1897 р. до 1902 р. З цих листів один зберігся не повністю, бракує початку листа. Цілком очевидно, що збереглася лише частина листування. Не відомо, чи відбувалося листування між ними до 1897 р., як і те, чи мало воно продовження після 1902 р. При цьому листи Савви до Редіна на сьогодні не виявлені. Наскільки відомо, це листування ще не потрапляло в поле зору науковців.

Єгор Редін та Володимир Савва були майже однолітками, Редін був лише на два роки старший свого колеги, обидва працювали в Харківському університеті, Редін – з 1893 р., Савва – з 1895 р. Займалися дослідженням наближених тем: Редін вивчав візантійське та східноєвропейське середньовічне мистецтво, Савва – візантійсько-руські відносини, останній, порівняно зі своїм колегою, був менш плодотворним автором. Різнили їх і політичні уподобання, зокрема позиція в українському питанні. Якщо Савва стояв на відверто чорносотенних позиціях і був переконаним українофобом, Редін виявляв відверті симпатії до України та української культури, про що прямо писав у листі до Сумцова від 2 липня 1902 р.: “не забувайте мене, бідного великороса, що любить Малоросію, намагається працювати для неї, але, на жаль, не знає української мови” [11, с. 44]. Проте це не завадило обом вченим підтримувати між собою досить дружні відносини.

Оскільки листування провадилося між друзями й колегами, воно має два інформаційні пласти: 1) особистий і 2) професійний.

1. З листів до Савви Редін постає як щира, відкрита людина, що тягнулася до свого оточення, однак, оточення не завжди відповідало взаємністю. Помітною є його самотність, утім, вчений дійсно прагнув товариства. В науковому середовищі, в колі професорів Редін був людиною новою. Професура в Російській імперії, хоча й бідувала порівняно з європейськими колегами, в зубожілій імперії Романових вона таки була заможним прошарком населення. Здобуття професорської посади ставало реальним суспільним ліфтом, особливо для вихідців з соціальних низів. Єгор Редін походив з простої родини, він народився на Слобожанщині (в Курській губернії, у сім’ї простого селянина). Виростав і здобував середню освіту на Кавказі у другій Тифліській гімназії. З Тифліса адресований і перший його відомий лист до Володимира Савви. Цей лист від 12 липня 1897 р. має значну джерелознавчу цінність.

На сьогодні збереглося небагато листів, написаних Редіним з малої батьківщини, з батьківського дому. Цей лист мало інформативний, більше емоційний. Однак і він свідчить про бідність родини, з якої походив дослідник: “У рідному домі багато змін: батько сильно постарів, будинок сам теж потребує капітальної реставрації, а тут безгрошів’я”. Від

¹⁶ Решта відомих на сьогодні листів Редіна до Сумцова опубліковані В. Корнієнком: Корнієнко В. З листування Єгора Редіна з Миколою Сумцовим // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мищик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2013. С. 29–44.

безгрошів'я страждав не лише батько, а й сам Редіна, хоча з листа випливає, що допомогти батькові по господарці чи з ремонтом будинку він не надто і прагнув. Грошей Редіну бракувало для екскурсій чи отримання якогось “задоволення в самому місті”. Матері на той час вже не було в живих, і це наводило на нього особливий смуток у батьківському домі. Ймовірно, саме ця обставина й була ключовою, чому Редін прагнув якнайшвидше покинути батьківський дім і виїхати до Санкт-Петербурга.

Гостюючи в маєтку графині Уварової в селі Поріччя, Редін із захопленням переповідає не лише про свої наукові студії, а й про господарство та побут маєтку. В уяві Редіна, вихідця з бідних селян, господарство Уварових, “це – ціла держава і життя господарів цієї держави – до деякої міри – ідеальне”. Адресант зазначає, що його взяли на полювання на лисицю, що він сприймає як особливу увагу. Він спішить поділитися з друзями виявленою до нього честю: “Я жив немов у рідних, або добрих старих знайомих, друзів”. Проте навіть тут Редін залишається близьким до народу і відмічає лібералізм та народолюбство господарів: “Був на ялинці, влаштованій господарями для школярів – близько 170 осіб, щедрій, багатій – з подарунками кожному; був на народних читаннях і здивувався увазі, любові господарів до цієї справи, любові до школярів”.

Очевидно, в цей час Редіну дошкуляла самотність, він постійно “заздрить” сімейній ідилії, чи, як він пише, “мирному сімейному колу” родини Савви. Свої листи Редін адресує неодмінно Володимирі Івановичу та його дружині Єрмінії Борисівні і завжди передає вітання їхнім “милим діточкам”. Періодично висловлює смуток, що не може приєднатися до своїх друзів на дачі, на яку ті перебиралися на літо. Натомість перебуваючи в серпні 1899 р. у Петербурзі, листовно зізнається колезі, що вільний час після занять у бібліотеці проводить у “відвідуванні знайомих, а головне – дорогого друга Д. В. Айналова, який тут давно живе з дуже милою дружиною (надзвичайно симпатична) і друкує дисертацію; просиджую в них майже щовечора далеко за північ”. Варто зазначити, що у відносинах зі своїм ще студентським другом і співавтором¹⁷ Айналовим Редін дійсно був щирим, відвертим, на відміну від Айналова, який дещо зверхньо ставився до товариша.

2. Щодо професійної діяльності листи мають два інформаційні пласти: а) пошук та вивчення пам'яток і б) підготовка докторської дисертації.

Щодо першої (а) теми, насамперед це лист, надісланий Володимирі Савві з Ватопедського монастиря гори Атос, “ушлявленого своїми святинями та найважливішими пам'ятками візантійського мистецтва”. Єгор Редін у цій поїздки супроводжував Кондакова, хоча на Святу Гору прибув сам через Константинополь і лише в Іверському монастирі наздогнав Кондакова. У Ватопедському монастирі Кондаков апелював до того, що він і Редін були відправлені на Атос самим російським царем з метою вивчення місцевих старожитностей і просив дозволу все вивчати і фотографувати. Природно, що від “прикормлених” російськими грошима атоських монахів отримав відповідний дозвіл. Цілком очевидно, якщо такий “рекомендаційний лист” і існував насправді, то був він на ім'я лише одного Кондакова, Редін виступав за асистента, однак і така участь давала йому можливість на місці вивчати оригінали візантійських сакральних пам'яток. Дивує інше. Редін пише, що з атоськими монахами, які, найвірогідніше, говорили грецькою мовою, він спілкувалися через перекладача. Отже, ні Кондаков, ні Редін не володіли розмовною грецькою, хоча б на елементарному рівні. На жаль, більше жодної інформації щодо мети поїздки та її результатів Редін не подає у своїх листах, лише емоційні враження від навколишньої природи, архітектури та розпису храму, самого богослужіння та кавування з Кондаковим на балконі монастирської келії. Цілком очевидно, що Редін, виходець з простої родини, був вражений не стільки самим Атосом, як перебуванням там разом з учителем – Кондаковим, і прагнув поділитися своїм щастям з друзями – сім'єю Савви.

¹⁷ Так, вже перше ґрунтовне дослідження, ще студентська, випускна праця була написана у співавторстві: Айналов Д., Редін Е. Киево-Софийский собор: Исследование древней мозаической и фресковой живописи. Санкт-Петербург, 1889. Ця праця одразу принесла визнання обом дослідникам у науковому світі.

Більше часу Редіну вдалося попрацювати з пам'ятками з приватних колекцій графині Уварової. Так, у маєтку Прасковії Уварової в селі Поріччя Редін провів понад місяць, про що він інформує друзів у листі від 9 січня 1899 р. У Поріччі дослідник обстежував ілюстровані рукописи і багато їх фотографував. Розкіш, яку і досі дозволяють не всі українські бібліотеки. Фотографування, за словами самого Редіна, дуже його стомлювало, однак взамін він отримував “добрий підбір фотографій”, що відкривало йому можливості компаративного дослідження разом з матеріалами інших бібліотек та архівів. Варто відзначити, що фотографувати Редін любив, і цю свою пристрасть він часто відмічає в листах, при цьому фотографічний апарат інколи позичав саме у графині Уварової¹⁸. З музейними пам'ятками на той час дослідник ознайомився поверхово, відмітивши для себе лише візантійські пам'ятки з емалі та слонової кістки. Очевидно, він планував ще погостювати в Уварової і допрацювати цей сегмент згодом.

Влітку 1899 р. Редін перебував у Москві, де також знайомився з пам'ятками, захоплювався кремлем і побудову його приписував московитам, а не італійцям, хоча паралелі з Італією він проводить часто і не завжди доречно. Основна його праця літку 1899 р. була зосереджена в архіві Міністерства іноземних справ та Синодальній бібліотеці, бібліотеці Хлудова та бібліотеці Духовної академії. Редін з гордістю повідомляє адресатів, що він сидить за столом, “за яким займався 28 років Соловйов”, і шкодує, що за ним не сидить Савва, з-під пера якого вийшло б багато томів російської історії. Звісно, не вийшло б. Савва, як відомо, був не з тих, хто любив і міг писати чи щось досліджувати.

Саме в цей час в Архіві міністерства іноземних справ Редін натрапив на лицеві рукописи Козьми Індикоплова, космографія якого стане темою його докторської дисертації. Ця тема складає другий (б) інформаційний пласт до історії професійної діяльності Редіна. Над рукописами Козьми Індикоплова дослідник продовжив працювати в Публічній бібліотеці в Петербурзі, про що повідомляв товариша листом від 6 серпня того ж року. В Публічній бібліотеці Редін знайшов аж п'ять списків Індикоплова, робота над якими і тримала його в Петербурзі до кінця літа, про що він пише у листі від 20 серпня 1899 р.

Побіжно колеги торкалися й інших питань професійної діяльності. Наприклад, згадували про підготовку видання книги Савви, ймовірно “Московські царі та візантійські василевси”, як і про обмін чи продаж вже опублікованої книги. Окрім того у букіністів Редін підбирав та скуповував потрібну колезі літературу, зокрема видання літописів.

Організація Харківського XII археологічного з'їзду стала останнім великим акордом у житті Редіна. Як відомо, це був один із найбільш представницьких археологічних з'їздів у російській імперії. Успіх цього з'їзду – винятково заслуга Редіна. Проте, він залишився за кадром, оскільки не займав провідних посад в оргкомітеті з підготовки з'їзду. З листа до Савви від 3 червня 1902 р. стає відомо, що над організацією з'їзду Редін працював щоденно з 6-ї ранку до пів на дев'яту вечора: “сиджу за роботою, і ходжу з нею, і роблю її”, – писав він товаришу у листі. У цьому ж листі адресант скаржився на страшенну втому, висловлював сподівання, щоб все нарешті закінчилося. На скільки виснажила вченого організація з'їзду можна судити з того, що він так і не відійшов від втоми, підірвав своє здоров'я і, як наслідок, через шість років – у віці лише 44 років пішов із життя.

Отже, можна підсумувати, що, попри свою лише часткову збереженість та незначний обсяг, листи Редіна до Савви містять і унікальну інформацію, розкривають його образ як людини та науковця. З листів до друга й колеги Редін постає як чуйна, щира людина, здатна бачити навколо себе життя і красу. Водночас, відчувається його соціальна роздвоєність. З одного боку, він намагається в мові (стилістиці) і життєвих практиках наслідувати поведінку, притаманну професурі Російської імперії. З другого, залишає й зв'язок з народом, з якого

¹⁸ Корнієнко В. Відображення суспільно-наукової та викладацької діяльності Єгора Кузьмича Редіна в епістолярній спадщині // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2013. С. 70.

вийшов і долею якого переймався. Червоною ниткою через все листування проходить образ самотньої людини.

З професійної діяльності важливою є інформація, що засвідчує виникнення теми й початок роботи над докторською дисертацією, присвяченої космографії Козьми Індікоплова. На жаль, дослідження Редін не закінчить, і на прохання графині Уварової перший том праці товариша завершить Дмитро Айналов¹⁹. Проте другий том, матеріали для якого, очевидно, були в Айналова, так і не вийшов. Не відома й доля самих матеріалів.

Листи відображають і коло спілкування та знайомств Редіна, наприклад, він згадує про зустріч у Москві з Кірпічниковим та іншими колегами. Поштові адреси відображають і адреси проживання Редіна в інших містах Російської імперії чи Атосу, що також важливо для реконструкції біографії вченого. Насамкінець, листування Редіна з Саввою є черговим зразком комунікативних практик української дореволюційної інтелігенції.

Листи публікуються вперше, в хронологічному порядку, в перекладі українською мовою. Всі трикрапки (...) проставлені в оригіналах, підкреслення передаються курсивом.

ДОКУМЕНТИ

Є. Редін – В. Савві, Тифліс – Харків, 12 липня 1897 р.

Тифліс²⁰ 12 липня 1897 р.

Дорогий Володимире Івановичу!

Шлю сердечний привіт Вам, Єрмінії Борисівні²¹ та Вашим діткам і побажання всього найкращого.

Ось уже три дні, як я на своїй другій батьківщині²², у рідному домі, дихаю повітрям гір, милуюся картинами східного життя. Своєрідне це життя, і хоча я тут, у Тифлісі, колись прожив 18 років, але, повернувшись сюди тепер після довгої перерви, знайомлюся з цим життям знову, ніби вперше... галасливе, струнке – воно! Народ рухливий, який проводить весь майже час на вулиці, просто неба. Але народ – ледачий, що любить гульню, веселощі. За темпераментом, широким, вільним життям народ цей можна порівняти з італійцями; але йому, звісно, далеко до останніх; ці останні – культурні люди, а перші – ще більші дикуни, і багато в них бруталності та азіатщини.

Спека стоїть страшна і в деякі дні від неї в мене сильно болить голова. У рідному домі багато змін²³: батько сильно постарів, будинок сам теж потребує капітальної реставрації, а тут безгрошів'я.

І в мене це безгрошів'я, тож немає змоги ні здійснити кудись екскурсії, ні отримати якогось задоволення в самому місті.

¹⁹ Гордієнко Д., Стариков Г. Дмитро Багалій та Єгор Редін: кілька епізодів взаємин (за епістолярними джерелами). Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 188. Перипетії видання книги та контактів з графинею Уваровою Айналов розкривав зокрема у листах до Сумцова: Побожій С. *З епістолярій Дмитра Айналова та Олексія Миронова до Миколи Сумцова*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 215–217.

²⁰ Російська назва столиці Грузії Тбілісі, вживалася до 1936 року.

²¹ Дружина Володимира Савви.

²² Єгор Редін навчався у Тифліській 2-ї чоловічій гімназії, яку закінчив 1884 року.

²³ Йдеться про село Старше Дмитрівського повіту Курської губернії, де проживав батько вченого Кузьма Редін.

Температура послаблює енергію, і загальний поганий стан справ, сумні спогади про безповоротну втрату дорогої матусі²⁴ – наводять смutek і тугу. Від Н. П. Кондакова²⁵ не маю жодних звісток, і якщо ще й надалі не матиму, то як отримаю частину своєї червеної платні, то виїду до С. Петербурга.

Як то Ви поживаєте? Як іде Ваша праця? Тут отримав листа від барона Тизенгаузена²⁶, який і пересилаю Вам. Буде дуже добре, якщо Ви подякуєте йому особисто (С. Петербург, імператорська Археологічна комісія²⁷; ім'я голови, дізнатися за адресною книгою – “Весь Петербург”²⁸ у Публ[ічний] бібл[іотеці]²⁹).

Бажаючи Вам здоров'я, щастя і прохаючи не забувати мене, залишаюся люблячим Вас

Ваш Є. Редін

Сестра Вам і Єрм[інії] Борис[івні] шле сердечний привіт.

Адреса: Тифліс, В. Гончарна вул., прив. б., № 3.

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 186, арк. 1–2зв., автограф

Є. Редін – В. Савві, Атос³⁰ – Харків, 20 липня ????

Ватопедський монастир³¹
20-го травня, середа

Дорогі друзі

Володимире Івановичу та Єрмініє Борисівно!

Шлю сердечний привіт Вам і Вашим діточкам із найдавнішого і ушлюбленого своїми святинями та найважливішими пам'ятками візантійського мистецтва – Ватопедського монастиря.

²⁴ Дата смерті матері Єгора Редіна невідома. Про неї Єгор Редін згадує зокрема в “Уривку зі щоденника”, опублікованому у “Биржевых ведомостях” за 1889 р.: “Мамо, дорога мамо! Я не можу забути тебе, твій образ постає переді мною... Ти любила нас більше за себе”. Цит. за: Філіппенко Р. І., Куделко С. М. Є. К. Редін – професор Харківського університету. С. 14.

²⁵ Кондаков Никодим (1844–1925) – історик мистецтва Візантії і Русі-України, археолог, педагог, наставник Єгора Редіна.

²⁶ Ймовірно, йдеться про Володимира Тизенгаузена (1825–1902), археолога, історика-сходознавця, нумізмата, члена-кореспондента імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі.

²⁷ Наукова установа в структурі імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі, що керувала археологічними дослідженнями в Російській імперії (1859–1919).

²⁸ “Весь Петербург” – адресна і довідкова книга Санкт-Петербурга, видавав щорічно упродовж 1894–1917 рр. Олексій Суворін, журналіст, видавець, публіцист, критик.

²⁹ Імператорська бібліотека у Санкт-Петербурзі, заснована 1795 р. за наказом Єкатерини II, перша загальнодоступна бібліотека у Російській імперії. Комплекс будівель на Невському проспекті.

³⁰ Російська назва – Афон, вузький гористий півострів на півдні Македонії (історичної області Греції), крайня східна частина півострова Халкідікі. Тут розташований комплекс православних монастирів, деякі з яких мали багаті бібліотеки і рукописні зібрання.

³¹ Грецький православний чоловічий монастир на Святій Горі Атос у Греції, заснований близько 972–985 рр., другий в ієрархії атоських монастирів, один з найдавніших і найбільших. Знаходиться на північно-східному узбережжі півострова Аїон-Орос. Має одну з найбагатших на Атосі бібліотек, що містить близько 2 тис. рукописів і понад 35 тис. друкованих книг. Про перебування на Атосі у Хіландарському монастирі Єгор Редін писав у листі до Миколи Сумцова 31 травня 1898 р. (Див.: Сумцов Н. Ф. Человек золотого сердца. С. 20–24).

Із Константинополя³² я пароплавом прибув до Пантелеймонівського монастиря³³; звідти до Іверського³⁴, де знайшов проф. Кондакова; тут із ними пробув два дні і звідси з ними прибув до Ватопедського м[онастиря]. З Іверського м[онастиря] ми пливли понад дві години морем, насолоджуючись дивовижними краєвидами берега, атоських гір, келій, що підносяться тут і там у зелені, розвалин. Ось ми під'їхали до Ватопедського мон[астиря]. Уже здалеку він вражає своїми розмірами і чарівним місцем розташування. Як і всі атоські стародавні монастирі, він нагадує фортецю: обнесений високим муром, має вежу тощо. Крізь св. ворота увійшли в чудово вимощений дворик – з дивовижним св. джерелом і з красивими під мармур церквами, колонадами, тут же у дворі садок, що складається з одних цитринових дерев.

Влаштувавшись в архондарині³⁵, вирушили до собору³⁶ і були вражені його оздобленням, простотою цього оздоблення – фресками і, врешті, – що найбільше вражає – його старожитностями – чи то єдиними у своєму роді мозаїками, чи то мальовничими³⁷ іконами, чи то барельєфами в золоті, глазури тощо. Направду це – єдиний у своєму роді музей пам'яток візантійського мистецтва. Після огляду вирушили з візитом до епітропа³⁸, який прийняв нас у зібранні всіх старців – монахів.

Кондаков пояснив через перекладача (російського ченця), що його надіслав сюди сам російський цар із дорученням огляду, вивчення атоських старожитностей³⁹, для взірця російським церквам і просив дозволу все вивчати, фотографувати. Один монах від імені всіх висловив на це згоду.

Ми, задоволені результатами зустрічі, – пішли до своєї келії. Потім вечеряли – розкішна, багата вечеря... після вечері, увійшовши на балкон, попиваючи каву, милувалися небом, морем. Потім вирушили в собор на всеношню. Яке урочисте видовище постало перед нами, коли ми в напівтемряві увійшли під склепіння старої церкви, зі стін якої, з купола дивилися на нас стародавні фрескові зображення; а біля самої стіни, на сидіннях, ми побачили фігури монахів, одягнених у все чорне. Чути то читання, то спів, вогники ледь мерехтять. Ми з глибокою пошаною і благоговінням приклалися до ікон і стали біля стіни. Я вдивлявся у верх церкви і ледь помітні постаті святих, я вдивлявся в похмурі постаті ченців, бачачи їхні суворі очі, які пронизували нас, я вслухався у спів, але він навіював меланхолію своєю одноманітністю, монотонністю і малою гармонійністю. Сильніше діяла на мене, на мою без того вже запалену голову (до вечора вона почала боліти) вся навколишня від мене обстановка. І під впливом її, під впливом сильних, різноманітних, чудових вражень, пережитих за весь день, я із задоволенням пишу Вам ці рядки, мимоволі переносячись до Вас, жваво уявляючи Ваші обличчя.

Скільки я пробуду тут, не знаю, і куди потраплю – теж не знаю. Подорож тут не легка і страшенно дорога. Від грошей залежатиме мій рух уперед.

Часто згадую про Вас, особливо як відчуваю щось досить приємне, що зачаровує мене.

Бажаючи Вам здоров'я, щастя і просячи не забувати мене, залишаюся люблячим Вас *Є. Редін*
Адреса моя (але до якого часу? – не знаю): Атос, де Пантелеймон[івський] монастир – мені.

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 187, арк. 1–2зв., автограф

³² У Російській імперії вживалася саме ця неофіційна, давня, назва Стамбула, столиці Османської імперії, місто на березі протоки Боспор, столиця Східної Римської (Візантійської) імперії (330–1453).

³³ Монастир святого Пантелеймона – чоловічий православний монастир на горі Атос (Греція), знаходиться на південно-західному узбережжі півострова Айон-Орос.

³⁴ Грузинський чоловічий православний монастир на Святій горі Атос на північному сході півострова Айон-Орос. Інша назва – Іверон, займає в святогірській ієрархії третє місце.

³⁵ Архондарик або фондарики – приймальна кімната для гостей у православному монастирі, готель для паломників у Греції або в Єгипті, місце для духовних бесід монахів з паломниками.

³⁶ Ймовірно, йдеться про головний собор монастиря Благовіщення Пресвятої Богородиці, зведений у X столітті. Тут збереглися фрески, мозаїки, ікони візантійської доби.

³⁷ Далі закреслене “мозаїками”.

³⁸ Член комісії, яка здійснює виконавчу владу у церковній (як правило, православній) громаді.

³⁹ Типовий рекомендаційний лист, підписаний царем Ніколаєм II на ім'я Никодима Кондакова. Звісно, що атоські монахи мусили позитивно реагувати на підпис “православного царя”.

Є. Редін – В. Савві, Поріччя⁴⁰ – Харків, 9 січня 1899 р.

Село Поріччя, 9 січ[ня] 1899 р.

Милі й дорогі,
Володимире Івановичу та Єрмініє Борисівно!

Шлю сердечний привіт Вам і Вашим милим діточкам.

Ось уже другий лист отримав я від Вас і як я радий і вдячний Вам за це, за добру пам'ять про мене.

А час все біжить, і за тиждень з гаком я вже муситиму покинути гостинний культурний куточок, де провів близько місяця зі справжнім задоволенням і великою користю.

За цей час я познайомився з більшою частиною ілюстрованих рукописів⁴¹, простудіював їх і, звісно, сфотографував. Познайомився і з музеєм; але спеціально штудіювати його – це вже окреме завдання; я відзначив помічені мною візантійські пам'ятки – в емалі, у слонової кістці. Фотографування забирало в мене дуже багато часу і найбільше стомлювало. Але зате в мене буде добрий підбір фотографій – по стародавніх мініатюрах і з ним, сподіваюся, легше буде займатися в інших бібліотеках.

На дозвіллі люб'язні господарі познайомили мене і зі своїм господарством. Яке воно у них велике. Це – ціла держава і життя господарів цієї держави – до деякої міри – ідеальне. Все у них своє, найкраще. Тут і городництво, і садівництво, і лісівництво, і насінневе виведення, і фруктове, і скотарство, і птахівництво... Словом господарство повне. Воно зразкове, оскільки справа провадиться широко, виписуються найкращі зразки, породи із закордону культивуються тут. Робляться великі у них запаси і торгівля йде добре. Я був в оранжереях, парниках і в саду – і був вражений порядком, чистотою. Я був у звіринці і бачив породистих собак, ціле стадо ланей, що живуть у лісі, у величезному обгородженому парку. Був на полюванні – на лисицю і бачив густий ялиновий ліс – у чарівному зимовому вбранні. Був на ялинці, влаштованій господарями для школярів – близько 170 осіб, щедрій, багатій – з подарунками кожному; був на народних читаннях і здивувався увазі, любові господарів до цієї справи, любові до школярів⁴²...

Словом, я в захваті, захопленні від усього... Не кажу вже про те, як був сам прекрасно обставлений. Я жив немов у рідних, або добрих старих знайомих, друзів. Із почуттям подяки і з утішним, добрим спогадом про цей куточок, про господарів я покину 15 січня Поріччя, і дуже буду радий і щасливий – якнайшвидше побачитися з Вами, дорогі друзі! Отже, бажаючи всього кращого, до швидкого побачення, душевно відданий і люблячий Вас

Ваш *Є. Редін*

P.S. Дуже співчуваю Єрмінії Борисівні, сподіваюся, що вона вже впоралася з цим болем. У Хар[кові] я думаю бути 18 січня.
9 січ[ня] 1899 р.]

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 189, арк. 1–2 зв., автограф

⁴⁰ Родовий маєток графів Уварових у селі Поріччя Звенигородського повіту Московської губернії, у якому Єгор Редін відвідував очільницю Московського археологічного товариства, історикню Прасков'ю Уварову.

⁴¹ У маєтку в селі Поріччя зберігалася відома колекція рукописів і музей зі зразками візантійського мистецтва, опис якої опублікував Єгор Редін (див.: Редін Є. Матеріали к истории византийского и древнерусского искусства. 1. Псалтыри собрания гр. А. С. Уварова в с. Поречье (Московской губ.). Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1902. 19 с.; Редін Е. Лицевые рукописи собрания графа А. С. Уварова. Псалтырь XVII века и 1548 года. Москва: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1904. 18 с.: іл.).

⁴² Прасков'я Уварова від середини 1860-х рр. очолювала шкільну комісію Можайського благодійного товариства, займалася облаштуванням сільських шкіл і притулків, підготовкою вчителів і розробкою навчальних програм, відома також як меценатка, благодійниця.

Є. Рєдін – В. Савві, Москва – Харків, 25 червня 1899 р.

Москва 25 червня 1899 р.

Дорогі та наймиліші друзі мої,
Єрмініє Борисівно та Володимире Івановичу!

Шлю сердечний привіт Вам і Вашим милим діточкам. Знову Ви мене порадували і втішили своїми милими, сердечними листами, що переносять мене до Вас, у Ваш затишний куточок. Велике і сердечне спасибі!

“Не журіться, не сумуйте”, – пишете Ви, дорога Єрмініє Борисівно. Я і радий би був не сумувати, але смуток якось сам собою проривається і кладе свій відбиток на мій настрій і тоді, коли, мабуть, *усе* йде добре; хоча зізнатися – не було ще такого часу, коли б *усе* було добре... Утім – це доля не одного мене, а багатьох...

Я щасливий, що маю таких дорогих друзів, як Ви, які співчують мені, пам’ятають про мене. Це – найкраща і найдорожча розрада.

З цікавістю я прочитав Вашу розповідь, дорогий Володимире Івановичу, про подорож на батьківщину⁴³. Дуже радий, що неприємну справу Ви, нарешті, закінчили, і тепер – вільно розпочнете друкування Вашої праці⁴⁴. Ось буде свято, коли Ви порадуєте, нарешті, своєю цікавою книжечкою; чекаю з нетерпінням...

Із задоволенням я думаю і про той час, коли повернуся до Харкова і побачуся з Вами, дорогі друзі, але, на жаль, про це ще рано і думати. Я ще не знаю, коли виберуся з Москви, а там ще треба буде добряче попрацювати в С[анкт-]П[етер]б[ург]

Від часу останнього листа до Вас я встиг уже (по неділях) двічі побувати в гостях у Амфіана Степановича⁴⁵ в Пушкіні⁴⁶. Славна й затишна і дуже гарненька в нього дача! Приємно в ній жити, дихати свіжим повітрям і милуватися красивою, свіжою, соковитою зеленню листя на високих, струнких деревах, під покровом яких ховається його дача. Усе в садку в порядку, чисто; видно, що за ним доглядають, його люблять.

Не можу сказати, щоб володів А. С. абсолютно бадьорим, енергійним, і веселим настроєм духу. Він – усе ж таки, мені здається, дещо пригнічений, і не сподівається, що залишиться в Харкові... Довго сиділи ми, і А. А.⁴⁷, у садочку – навкруги так добре, відрадно, але тут зблизка – відчувається, що чогось бракує. І як ожив би, засяяв садок, якби в ньому лунали живі, дзвінкі дитячі голоси, безтурботний юнацький сміх, жвава бесіда. Але тихо все навкруги, і сумно стає на душі, прикро через несправедливість *слиної долі*, і без сліз – не можна дивитися на реліквії, які свято бережуть, – тут же в садочку – від колишніх ігор їхнього єдиного покійного сина....

В обидва відвідування згадували про Вас. Виявляється, що Ви удвох тут були разом після весілля....

В одне з відвідувань зустрів я у них подружжя Андрєєвих⁴⁸, його сестру з донькою.

Близько 3-х тижнів тут був Максименко⁴⁹, я часто бачився з ним, обідали в одному ресторані, пили вдома чай, відвідували по разу тутешні розважальні сади, і раз були разом в А. С. Завтра він йде до себе в село.

⁴³ Ймовірно, йдеться про відвідини м. Кишинів (Молдова), де народився Володимир Савва, або Ніжин, де навчався у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька.

⁴⁴ Ймовірно, йдеться про магістерську дисертацію: Савва В. Московские цари и Византийские василевсы: к вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей. Х.: Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1901. [4], IV, 400 с.

⁴⁵ Лебедев Амфиан (1833–1910) – історик церкви, професор, декан історико-філологічного факультету Харківського імператорського університету (1891–1901).

⁴⁶ Царське село у передмісті Санкт-Петербурга, імператорська резиденція.

⁴⁷ Особа не встановлена. Можливо, дружина А. Лебедева.

⁴⁸ Особи не встановлені.

⁴⁹ Особа не встановлена.

Сердечне спасибі Вам за готовність виконати мої доручення, і за ті, що виконали вже. Будь ласка, дізнайтеся про мою справу: чи переслав Університет у канцелярію попечителя – після запиту його, чи вона ще лежить в Унів[ерситеті] в Ільїнського⁵⁰, чи вже потрапила до попечителя і там лежить.

Був у Шибанова⁵¹; за Вашу книжку дає наявні в нього:

1) Григорьева⁵², Россия и Азия – 5 р.

2) Муханова⁵³, Сборник – 3 р. 50 к.

3) Летопись о многих мятежах⁵⁴ – 3

11 р. 50 к.

– і тільки.

Якщо ж бажаєте отримати і Новгородські Літописи⁵⁵, то доплатить – 2 р. 50 к.

За їхніми словами, їм вигідніше міняти на одну книжку, і тому-то вони й запропонували всього книг на 11 р. 50 к.

Як вчинити? Пишіть.

Бажаючи Вам і Вашим дітям здоров'я, щастя і просячи не забувати мене, залишаюся цілуючий Вас і люблячий Вас

Ваш Є. Редін

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 190, арк. 3–5зв., автограф

Є. Редін – В. Савві, Москва – Харків, 12 липня 1899 р.

Москва 12 липня 1899

Дорогі й милі
Володимире Івановичу та Єрмініє Борисівно!

Шлю сердечний дружній привіт мій Вам і Вашим милим діточкам.

А Вас, дорогий Володимире Івановичу, сердечно вітаю з днем ангела і бажаю Вам здоров'я, і якнайшвидшого закінчення друкування Вашої дисертації. На добру пам'ять до Вашого свята – шлю Вам скромний подаруночок – загальний вигляд серця Москви – її кремля⁵⁶, з його святинями і пам'ятками рідної старовини і мистецтва. Дуже шкодую, що цього дня я не з Вами і не маю задоволення особисто привітати Вас, обійняти і побажати всього того, що Ви бажаєте.

З кожним днем я все більше і більше пізнаю Москву, її пам'ятки. Цілий місяць щодня я був у Кремлі і щоразу захоплювався своєю красою загального вигляду його площ, цих фантастичних веж і золотих куполів. Рідна старовина! Або впізнаю я її тепер у картинах давньоруських художників, які, попри всі свої обмежені сили, мали знання навколишньої природи, усе ж таки відтворюють цю природу, “місцевий колорит” – чи то будівлі, чи то церкви, чи то рослини, чи то предмети взагалі обстановки.

⁵⁰ Ільїнський Григорій (1876–1937) – філолог, історик-славіст, на момент написання листа випускник Петербурзького університету, згодом приват-доцент Петербурзького і Харківського університетів, професор Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбродька.

⁵¹ Шибанов Павел (1864–1935) – московський антиквар-букініст. На той час мав двоповерхову книгарню на Нікольській вулиці у Москві.

⁵² Григорьев В. В. Россия и Азия: сборник исследований и статей по истории, этнографии и географии. С[анкт-]П[етер]б[ург]: Тип. брат. Пантелеевых, 1876. 575 с.

⁵³ Ймовірно, йдеться про видання: Муханов П. А. Сборник [документов по русской истории] / [Соч.] Муханова. 2-е изд., доп. С[анкт-]П[етер]б[ург]: Тип. Э. Праца, 1866. 780 с.

⁵⁴ Щербатов М. М. Летопись о многих мятежах и о разорении Московского государства. Москва, 1788. 366 с.

⁵⁵ Ймовірно йдеться про видання: Новгородские летописи. Санкт-Петербург, 1879. 628 с.

⁵⁶ Найдавніша частина м. Москва, царська резиденція.

Для вивчення тієї ж рідної старовини я з патріарших палат⁵⁷, зі скарбниць Синодальної Бібліотеки⁵⁸ – перебрався нині до палат цариці Наталії Нарішкіної⁵⁹ і посольський двір⁶⁰, з його архівами, з його актами та його наступника “мініст[ерства] інозем[них] справ” – тепер переді мною; я риюся в каталогах слов[ників] – реєст[ра]х рукописів і переді мною тут часто миготить ім’я Матвєєва⁶¹, і я згадую про Вас, про Ваші плани та Ваші тутешні заняття. Я сиджу за столом, за яким займався 28 років Соловйов⁶²; я думаю: “от, якби Вас сюди посадити, то і з-під Вашого пера вийшов би не один том рос[ійської] історії”. Але все ж, я пам’ятаю, Вам нема чого сумувати. Щоправда – неприємне становище, коли для улюблених занять доводиться вилучати небагато часу, до того ж того, що мало б слугувати відпочинком після виснажливих уроків. Але зате ці заняття тим цінніші і тим дорожчі для Вас – з метою піднесення Вашого духу, піднятися із середовища повсякденного, у середовище високого – чистої науки.

В Архіві М[іністерства] ін[оземних] с[прав] я натрапив у відділі “Державного древлехранилища” – чудові й дивовижні лицеві рукописи: “Козьму Інд[икоплова]”, і Годунову науку, й Ірмологій (захід!), і побачу диво – “Титулярник”.

Дуже радий, що Ви перебралися вже на дачу, і можете тепер хоч трохи відпочити. А в нас у Москві тепер стоїть страшна спека; після обіду я абсолютно виснажуюсь.

Сердечне спасибі Вам за співчуття мені, за добру пам’ять, за турботи. Глибоко зворушений Вашою увагою, дорогі Єрмініє Борисівно і Волод[имире] Ів[ановичу], і у Ваших сердечних, приємних словах, ставленні – знаходжу собі розраду, відряду – у трудах і в години роздумів. Не забувайте ж мене! У Москві пробуду ще, ма[буть], тиждень, та тиждень у Троїць[кому] мон[астирі]⁶³, а потім і в С[анкт-]П[етер]б[ург].

Щодо повідомлення, яке надсилаю, будь ласка, коли будете в місті, отримайте посилку. Книги Вам Шибанов вислав.

Потрібно бути наївною дитиною, щоб повірити Ільїнському⁶⁴: довідка про роки мого стипендіатства не має жодного відношення до представлення мене до в. о. д[ійсного] е[кстра-]о[рдинарного] пр[офесора].

Отже, бажаючи Вам усього найкращого, залишаюся душевно відданий і люблячий Вас
Весь Ваш Є. Редін

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 191, арк. 6–7зв., автограф

⁵⁷ Патріарші палати і церква Дванадцяти апостолів – комплекс будівель на території Московського Кремля, що знаходиться на північ від Успенського собора і дзвіниці Івана Великого. Зведені у 1635–1656 рр. московськими майстрами Антипом Константиновим та Баженом Огірцевим на замовлення патріарха Нікона. П’ятиглавий собор Дванадцяти Апостолів був споруджений на місці старого храму і частини двору Бориса Годунова.

⁵⁸ Йдеться про бібліотеку в центральній частині м. Москва, колишню Патріаршу. Після заснування 1721 р. Синоду ця установа перейшла до його підпорядкування і отримала назву Синодальної. Тут продовжує зберігатися багата колекція рукописів і рідкісних видань.

⁵⁹ Дружина царя Алексія Михайловича, мати Пьотра I, донька боярина Кирила Нарішкіна.

⁶⁰ Комплекс споруд XVII ст. у центральній частині м. Москва, де зберігалися справи Посольського приказу.

⁶¹ Матвєєв Артамон (1625–1682) – московський дипломат, історик. Виконував дипломатичні місії до Литви, Польщі та України. У 1669 р. очолив Приказ Малої Росії, у 1671 – Посольський приказ.

⁶² Соловйов Сергій (1820–1879) – російський історик, доктор наук, професор, декан історико-філологічного факультету, ректор Московського університету. Автор численних праць з російської історії, у тому числі “Истории России с древнейших времен” у 29 томах (1851–1879), базової студії у творенні великодержавного російського гранд-нарративу. Досліджував політичні портрети Данила Галицького, Івана Виговського, Івана Мазепи, літопис Самійла Величка, які розглядав винятково у контексті російської історії.

⁶³ Ймовірно, йдеться про Троїце-Сергієву лавру, чоловічий монастир у м. Сергіїв Посад Московської губернії, що мав значну колекцію рукописів і рідкісних видань.

⁶⁴ Див. прим. 43.

Уривок з листа Є. Редіна до В. Савви, Москва – Харків, s. a.

<...> якщо А. С. уже поїхав і в нього т[аким] ч[ином] не можна дізнатися.

Як поживає дорога, добра Єрмінія Борисівна, з дітками, чи перебралася на дачу? Дуже Вам вдячний за запрошення, з великим би задоволенням і щастям пожив у Вашому дружньому, милому середовищі, але, на жаль, робота вимагає перебування – далеко від друзів...

Терновського⁶⁵, дуже поганої збереженості, тобто розбитої, оцінюють у 15 руб. і тому, якщо бажаєте *Старчевського*⁶⁶, то доплатить 10 руб.; Старчевський у них презентабельна і гарний екземпляр.

Замість Старчевського, якщо 10 руб. не хочете платити, можете вибрати що-небудь за ту ж ціну, себто 15 руб.

Пишіть, дорогі, і не забувайте душевно і щиро Вам відданого і люблячого Вас

Вашого Є. Редіна.

1899 р. 3 червня

Москва

P.S. Дорогий Володимире Івановичу!

1) *Рахунок*, що надсилається при цьому, і копію з нього, будь ласка, передайте *секретареві правління*⁶⁷: це той рахунок, що вже давно мав прийти, але запізнився; він знає; рапорт до нього вже давно прийшов і гроші, здається, вже сплачено.

2) За повідомленням, що надсилається при цьому, отримайте, будь ласка, бандероль і збережіть її у себе; мені тільки повідомте, що вона в собі містить.

Вибайте, що турбую!

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 191, арк. 8–8зв., автограф

Є. Редін – В. Савві, Санкт-Петербург – Харків, 6 серпня 1899 р.

С[анкт]-Петербург

1899 р. 6 серпня

Милі й дорогі Володимире Івановичу та Єрмініє Борисівно!

Шлю сердечний привіт Вам і Вашим милим діточкам.

Давно і дуже давно я не маю від Вас звісточки, настільки завжди для мене приємної, що переносить мене у Ваше дороге для мене середовище, у мирне сімейне коло. Боюся – чи не пропав мій лист, надісланий Вам від 15 липня на дачу. А я тим часом за цей час встиг закінчити свої справи в Москві, попрацював після Архіву Мін[істерства] ін[оземних] сп[рав] – у Синодальній типографії, у бібліотеці Хлудова⁶⁸ (біля Преображенської застави, у єдиновірчому монастирі). Пробрався потім до Троїце-Сергієвого монастиря і дуже радий, що побачив на власні очі цю знамениту обитель, яка відіграла чималу роль в історії Росії, вклонився місцю спочинку засновника обителі, великого праведника, енергійного дяча – преп[одобного] Сергія, заповіти якого, на жаль, забуті сучасними, себто нинішніми учнями його, ченцями пишного, блискучого, аристократичного монастиря, зануреного в мирські турботи – наживи і примноження своїх багатств.

⁶⁵ Очевидно, йдеться про книгу: Терновский Ф. Изучение византийской истории и её тенденциозное приложение в Древней Руси. К., 1875. Вып. 1.

⁶⁶ Ймовірно йдеться про книгу: Старчевский. Словарь древнего славянского языка (Сост. по Остромирову Евангелию, Ф. Миклошичу, А. Х. Востокову, Я. И. Бередникову и И. С. Кочетову). Санкт-Петербург: Тип. А. С. Суворина, 1899.

⁶⁷ Можливо, йдеться про книги для Харківського історико-філологічного товариства.

⁶⁸ Хлудов Алексій (1818–1882) – московський підприємець з купецької родини Хлудових, бібліофіл і збирач рукописів (серед яких відомий Хлудівський псалтир), меценат, благодійник, один з засновників московського Публічного Рум'янцевського музею.

Із задоволенням читав тут же житіє преподобного і з благоговінням оглядав потім нечисленні пам'ятки і речі його, його часу... Детальніше про свої враження від монастиря і баченого в ньому поділюся при зустрічі. Скажу тільки, що в бібліотеці Дух[овної] акад[емії] знайшов для себе дорогоцінний матеріал. Проїздом у Москві – відвідав Амф. Степановича⁶⁹; у нього в цей час гостював проф. Кирпічніков⁷⁰; А. С. був жвавий, бадьорий, розмовляв. Попрощавшись із ними, я через Москву попрямував до С[анкт-]П[етер]б[урга], де ось уже скоро два тижні як мешкаю. Займаюся в Публічній бібліотеці – рукописами Козьми Інд[икоплова], яких тут п'ять списків. Потім перейду до інших, але з вибором: надто мало у мене часу попереду, оскільки числа 24-го я збираюся покинути С[анкт-]П[етер]б[ург]. Час після занять проводжу у відвідуванні знайомих, а головне – дорогого друга Д. В. Айналова, який тут давно живе з дуже милою дружиною (надзвичайно симпатична) і друкує дисертацію; просиджую в них майже цювечора далеко за північ; на жаль, сьогодні вони їдуть.

Втомився я страшенно і відчуваю потребу відпочити, побачити скоріше дорогих друзів. Мрію про це. Але час швидкоплинний, сподіваюся, скоро, наблизить здійснення цієї мрії, і я побачуся з Вами і розцілю Вас, дорогих моїх друзів. А поки що, просячи не забувати мене, залишаюся душевно відданий і люблячий Вас усе Ваш

Є. Редін.

Уклін Вам від Л. М. Шах Пароніанця⁷¹, у якого я й мешкаю тепер: Мала Конюшенська, буд. № 3, кв. 49.

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 193, арк. 1–2зв., автограф

Є. Редін – В. Савві, Санкт-Петербург – Харків, 20 серпня 1899 р.

С[анкт-]П[етер]б[ург] 20 серпня 1899 р.

Дорогі й наймиліші Єрмініє Борисівно та Володимире Івановичу!

Шлю сердечний привіт Вам і Вашим милим діточкам і мою щирю подяку за добру пам'ять і увагу до мене. Дуже порадував і втішив мене Ваш лист, а то я вже почав було хвилюватися, не одержуючи так довго від Вас доброї дружньої звісточки.

Ще дня три і я, нарешті, в змозі буду закінчити свої вакаційні дозвілля; свою подорож. Зізнаюся – відчуваю втому, і мрію хоча б про невеличкий відпочинок. Мрію – якнайшвидше побачити дорогих друзів, які не забували мене на далекій самоті, втішали лагідним дружнім словом, співчуттям, любов'ю – у хвилини роздумів, важких турбот...

У понеділок 23-го я хочу закінчити свої заняття, у вівторок зустріти сестру і того самого дня виїхати, але може скластися так, що виїду в середу, оскільки не хотілося б залишати незакінченим один із численних рукописів, знайдених мною тут, – Козьми Індикоплова. Т[аким] ч[ином] у четвер, або в п'ятницю я сподіваюся бути в Харкові.

З приємною надією й мрією скоріше побачитися з Вами, обійняти Вас, дорогі друзі, залишаюся душевно відданий і люблячий Вас

весь Ваш *Є. Редін*

Р. С. Ш. Пор. шле привіт.
22 серпня (нед[іля])

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 194, арк. 3–4, автограф

⁶⁹ Див. прим. 38.

⁷⁰ Кирпічніков Александр (1845–1903) – московський літературознавець, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, упродовж 1873–85 рр. – професор Харківського університету, на час зазначеної зустрічі – декан філософського факультету Московського університету.

⁷¹ Московський критик, більше інформації знайти не вдалося.

*Є. Редін – В. Савві, Харків – Харків, 3 червня 1902 р.*⁷²

Дорогий Володимире Івановичу!

Сердечно дякую Вам за добру пам'ять і швидку звісточку про себе. Дуже радію за Вас, що Ви живете і відпочиваєте в чарівному, поетичному куточку.

Про себе можу одне сказати – сиджу за роботою, і ходжу за нею, і роблю її, з 6 год[ини] ранку до 8^{1/2} год[ини] вечора. Втомився страшенно, і чекаю з нетерпінням, коли, нарешті, все закінчиться. Часу особливо мало, а роботи все ще без кінця.

Разом із влаштуванням виставок тепер гаряча пора – друкування, сиджу над коректурами, бігаю до друкарні, кваплю, кваплюся сам.

І врешті-решт – усе ж таки непокоюся за результати.

Сердечний привіт Вам від мене і Т[етяни] М[иколаївни]⁷³.

Дуже буду радий, якщо Єрмін[ія] Бор[исівна] буде закордоном.

Сердечний привіт усім моїм знайомим.

Вибачте за стислість листа, і пишіть ще.

Душевно відданий і люблячий Вас

Ваш Є. Редін

ЦДІАУК, ф. 2058, оп. I, од. зб. № 704, арк. 1–2, автограф

Конфлікт інтересів

Автори заявляють, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автори повністю дотримуються етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Гордієнко Д. *До участі Володимира Антоновича у XII Археологічному з'їзді в Харкові 1902 р. (за листами Єгора Редіна)*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2013. С. 93–107.
2. Гордієнко Д. *З листування Єгора Редіна з Василем Данилевичем*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 156–175.
3. Гордієнко Д. *Лист Єгора Редіна до Михайла Грушевського від 12 жовтня 1905 р.* Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III... С. 143–155.
4. Гордієнко Д., Домановська М. *До участі Ніжинського історико-філологічного товариства в Харківському археологічному з'їзді: проблема повернення пам'яток (за листуванням Є. Редіна та М. Бережкова)*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 119–139.
5. Гордієнко Д., Стариков Г. *Дмитро Багалій та Єгор Редін: кілька епізодів взаємин (за епістолярними джерелами)*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 188.
6. Корнієнко В. *Відображення суспільно-наукової та викладацької діяльності Єгора Кузьмича Редіна в епістолярній спадщині*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 70.
7. Корнієнко В. *З листування Єгора Редіна з Миколою Сумцовим*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 29–44.

⁷² Лист написано на бланку Харківського підготовчого комітету XII Археологічного з'їзду в Харкові. У лівому верхньому куті штамп: “Попередній комітет з організації XII Археологічного з'їзду в м. Харкові. Червня 3 дня 1902 р. № 3 м. Харків”.

⁷³ Тетяна Редіна – дружина Єгора Редіна, яка, за його словами, виконувала роль його особистого секретаря.

8. Корнієнко В. *З листування Єгора Редіна та Бориса Грінченка*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 140–142.
9. Побожій С. *З епістолярію Дмитра Айналова та Олексія Миронова до Миколи Сумцова*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 215–217.
10. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2013. 672 с.
11. Сумцов Н. Ф. *Человек золотого сердца: (профессор Егор Кузьмич Редин)*. Х.: Печат. дело, 1909. 13 с.
12. Файда О. *Єгор Редін та Микола Петров: штрихи до історії наукового співробітництва*. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III. С. 201–210.
13. Філіппенко Р. І., Куделко С. М. Є. К. Редін – професор Харківського університету. Х., 2008. 228 с.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)

M. Y. DOMANOVSKA, PhD (History),

Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Studies

e-mail: marina.domanovska@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4287-7620>

V. N. Karazin Kharkiv National University,
Ploscha Svobody, 6, Kharkiv, 61002, Ukraine

D. S. HORDIENKO, PhD (History),

Senior Research Fellow

Department of foreign sources on History of Ukraine

e-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2313-9019>

The M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Science of National Academy of
Science of Ukraine

Tryohsvyatytska street, 4, Kyiv, 01001, Ukraine

YEHOR REDIN IN LIFE AND WORK (IN LETTERS TO VOLODYMYR SAVVA)

Research aim. Update of the scientific work and epistolary legacy of the famous scientist and specialist in art history, byzantinist, professor of the Kharkiv Imperial University Yehor Redin (1863–1908), publication and commenting of the scientist's letters to his colleague Volodymyr Savva (1865–1920) from the collection of the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHA of Ukraine).

Research methodology. The basis of the work is a combination of comparative-historical and biographical methods, the involvement of philological commenting techniques, as well as adherence to modern principles of publishing sources of personal origin, in particular epistolary.

Scientific novelty. Nine letters of Yehor Redin to his colleague Volodymyr Savva have been put into scientific circulation, which chronologically cover the period from 1897 to 1902. The epistolas contain both personal and professional sides, in particular, the beginning of the scientist's work on his doctor dissertation; based on them in the introductory the article specified some facts of the scientific and personal biography of the scientist are presented.

The relevance. Yehor Redin's scientific legacy continues to be the subject of attention of modern historians and art critics. Given the fact that the materials of the personal archive of Yehor Redin are stored mainly on the territory of the Russian Federation and will be inaccessible to Ukrainian researchers for a long time, the materials from the Kyiv archives are of particular importance. The study presents new facts of the scientist's biography and publishes the mentioned nine letters of Yehor Redin to Volodymyr Savva.

Key words. *Yehor Redin, Volodymyr Savva, letters, Kharkiv Imperial University.*

References

1. Hordiienko D. *About Volodymyr Antonovych's participation in the XIIth Archaeological Congress in Kharkiv in 1902 (according to Yehor Redin's letters)*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III: a collection of scientific works dedicated to the 150th anniversary of the birth of Yehor Kuzmych Redin (1863–1908) / Ed. Doctor of History, prof. Y. A. Mytsyk; comp. D. S. Hordiienko, V. V. Korniyenko. K., 2013. P. 93–107. (in Ukrainian).
2. Hordiienko D. *From the correspondence between Yehor Redin and Vasyl Danylevich*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 156–175. (in Ukrainian).
3. Hordiienko D. *Yehor Redin's letter to Mykhailo Hrushevsky dated October 12, 1905*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III... P. 143–155. (in Ukrainian).
4. Hordiienko D., Domanovska M. *About the participation of the Nizhyn History and Philology society in the Kharkiv archaeological congress: the problem of the return of exhibits (by correspondence with Y. Redin and M. Berezhkov)*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 119–139. (in Ukrainian).
5. Hordiienko D., Starikov G. *Dmytro Bagaliy and Yehor Redin: several episodes of their relationship (according to epistolary sources)*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 188. (in Ukrainian).
6. Korniyenko V. *Reflection of socio-scientific and teaching activities of Yehor Kuzmych Redin in the epistolary heritage*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 70. (in Ukrainian).
7. Korniyenko V. *From the correspondence between Yehor Redin and Mykola Sumtsov*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 29–44. (in Ukrainian).
8. Korniyenko V. *From the correspondence of Yehor Redin and Borys Grinchenko*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 140–142. (in Ukrainian).
9. Pobozhiy S. *From the epistolary of Dmytro Ainalov and Oleksiy Myronov to Mykola Sumtsov*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 215–217. (in Ukrainian).
10. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III: a collection of scientific works dedicated to the 150th anniversary of the birth of Yehor Kuzmych Redin (1863–1908) / Ed. Doctor of History, prof. Y. A. Mytsyk; comp. D. S. Hordiienko, V. V. Korniyenko. K., 2013. 672 p. (in Ukrainian).
11. Sumtsov N. F. *The man of the golden heart: (Professor Egor Kuzmych Redyn)*. Kh., 1909. 13 p. (in Ukrainian).
12. Fayda O. *Yehor Redin and Mykola Petrov: touches on the history of scientific cooperation*. Sophia of Kyiv: Byzantium. Rus. Ukraine. Vol. III. P. 201–210. (in Ukrainian).
13. Filippenko R. I., Kudelko S. M. *Y. K. Redin – professor of Kharkiv University*. Kh., 2008. 228 h. (in Ukrainian).
14. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHA of Ukraine).

Текст надійшов до редакції 02.02.2024. / The text was received by the editors 02.02.2024.

Текст затверджено до друку 16.02.2024. / The text is recommended for printing 16.02.2024.